

IV.

A nép tudomány nélkül elvész.

Alkalmi beszéd*).

Alapige : *Elvész az én népem, mivel hogy tudomány nélkül való;— az értelem nélkül való nép elvész.* (Hóseás 4: 6, 14).

Vannak olyan nagy mondások, olyan alap- és irányeszmék, melyeket ha közönséges értelmű ember hall is meg: szintugy ösztönyszerűleg s mintegy megdöbbenve érzi azoknak igazságát és nagy jelentőségét. Ilyen igazságok például a következők: „Az emberek semmi által sem tehetik magokat inkább hasonlókká az istenekhez, mint az igazmondás és a jótétel által“, ugymond Pythagorás. „Nincs nagyobb nyomorusága a társadalomnak a tudatlanságnál“, ugymond korunk egyik legnagyobb írója, Hugo Viktor. „A tudományos emberfő menyinyisége egy nemzetnek igazi hatalma“, ugymond halhatatlan Széchenyink. „Minden országnak támasza, talpköve a tiszta erkölcs, mely ha megvész: Róma ledől s rabigába görbed“, így tanít egyik koszorus költőnk, Berzsenyi.

De kiváltképpen a könyvek könyve, a biblia, gazdag ilyen életbevágó nagy igazságokkal, alap- és irányeszmékkel, a melyenek például im ezek: „Az értelem megőrzi az embert.“ Péld. 2, 11. „Az embernek értelme hoszszu türové teszi ötet.“ 19, 11. „Mikor nincsen a menyinei látásnak tudománya, a nép elszakad Istentől.“ Péld. 29, 18. „Ez okért vitetik az én népem fogságra, mivel nincsen semmi bölcsessége.“ Ésa. 5, 13. S a milyen éppen az is, a melyet az alapigékben felolvasva hallátok, illetéknéppen: „Elvész az én népem, mivel hogy tudomány nélkül való. Az értelem nélkül való nép elvész.“

*) Tartatott szerző által a sz.-kereszturi középtanoda tovább építése költségeire való segélykéregetés alkalmával Bőlonben, 1867. dec. 26-án, Alsó-Siménfálván 1868. jan. 12-én.

Az ilyen általános nagy igazságokat a népeknek mind az idők végéig hirdetni, azoknak bizonyos és fontos volta felől a népeket részletes magyarázás, fejtegetés, az egyesek és népek életéből merített példák által mind inkább meggyőzni, s e meggyőződésből kifolyó kötelességeikre és jogaikra őket minden lehető alkalommal inteni, figyelmeztetni, vagy hogy az evangélium szavaival éljünk: a népet, a nagy sokaságot — a mint ezt példaadó nagy mesterünk, az Ur Jézus, tenvé és tenni parancsolá — „sok dolgokra tanítani“, (Márk. 6, 34.) hogy így ezek az idők folytában mind inkább eljussanak az igazságnak a szó teljes értelmében való ismeretére és ez által — mert csak is ez által lehet — a szabadságra: (Ján. 8, 32.) ez, kedves atyámfiai, az igazság barátainak, a Jézus valódi tanítványainak szent és mulasztthatatlan kötelessége. E szent kötelesség érzetétől indítatva állottam fel én is, kedves atyámfiai, erre a szent helyre, azért állottam fel, hogy ünnepélyesen kimondjam Hoseás prófétával egyetértőleg, hogy ma is, sőt ma inkább, mint valaha, elvész a tudomány nélkül való nép. Hogy itt a próféta nem valami száraz, elvont tudományt, ugynevezett soba-tudósságot, hanem általában az élet érdekeinek mind egyéni, mind nemzetiségi és társadalmi szempontból való helyes, ok- és korszerű felfogását értette: eléggé bizonyítja az alapigékben ugyancsak felolvastam 14-ik vers, a melyben a 6-ik vershez mintegy magyarázó tételképpen ez áll: „az értelem nélkül való nép elvész.“

Mínthogy azonban — a mint előbb is érintém — nem elég valamit csak úgy általánosan állítani, mintegy oda vetni, hanem a szükség esetében bé is kell bizonyítani, igyekezzünk bém bizonyítani ez ünnepélyes alkalommal a próféta által kimondott, és az alapigékben felolvasott állításnak igazságát legalább nemzetünkre nézve, mint a melynek élete és fennmaradása édes mindnyájunkat, a kik itten özsze gyűltünk, természetesen, hogy legközelebről érdekel, nem mulasztván el végül a szükséges alkalmazást sem. Így kell tehát felállítanunk a tételt „**Elvész a magyar nemzet tudomány nélkül**“, és pedig elvész nem csak úgy, mint magyar nemzet, hanem el úgy is, mint szabad nemzet. Ugy gondolom, atyámfiai, hogy ez a tárgykitétel megérdemli egyfelől a vele való komoly foglalkozást, másfelől a reá fordítandó komoly és csendes figyelmet. Kérlek tehát, atyámfiai! ajándékozatok meg becses figyelmekkel.

I.

Azt állítók tehát mai elmélkedésünk első főtételül, hogy a magyar nemzet tudomány nélkül elvész úgy is, mint „magyar nemzet.“ Kísértsük meg bém bizonyítani ez állítás igazságát.

Nyelvében és irodalmában él legfőképpen egy nemzet. Általános elismert régi igazság ez. Ennélfogva az írók s illetőleg a magyar írók, még emlékezetökben is, örök hálájára méltók a nemzet nagyjainak és kicsinyeinek egyaránt. Ők éleszték és tarták fenn leginkább — szintugy titokban — mint egy szent vesta-tüzet, a nemzeti szellemet és öntudatot főleg a lefolyt 300 év alatt, midőn a nemzet nagy tömege a palotáktól a kunyhóig kevés, de éppen ezért tiszteletre méltó kivétellel, egy hosszú és mély álomba való süllyedve, ők ápolták és mivelték mintegy szívök vérével az édes anyai nyelvet, mikor ez legkivált magyarhoni főuraink termeiből ugyancsak kevés, tiszteletre méltó kivétellel, mostohán ki vala küszöbölve, s a költő szavai szerint „rút idegennel“ való fölcserélve, nékiek köszönhetjük legfőképpen, hogy még áll hazánk, úgy, mint magyar haza; ők eszközlék, hogy a háromszázados álom a nemzetnek halálává nem vált, ők a valódi nemesek és dicsők. Egy Zrinyi Miklós, a nagy költő, nagy hős és államférfi egyaránt; egy Kazinczy, a rendületlen hazafi, tudós nyelvmivelő és jeles költő egy személyben; egy Vörösmarty, a ki régi dicsőségünket az éji homályból kiragadta, s ez által egyszersmind újnak szerzésére lelkesített; egy Széchenyi, a nemzetnek legnagyobb prófétája, a ki leghatalmasabban rázá meg a három századon át alvó Hunniát; egy Petőfi, a kinek magasztos, s a palotáktól a kunyhóig az egész hazában ismeretessé lett nemzeti dala, a lánglelkű Kosuthnak velőket rázó szónoklataival egyetemben, villanszerűleg hatotta át és állította talpra Kárpátoktól Adriáig a magyar nemzetet és hazát; és még anynyi nemes, anynyi dicső bajnokai a magyar irodalomnak és nemzetiségnek, a kiknek a nemzeti nyelv és irodalom mivélése mellett, egyik fő-fő és halhatatlan érdemök abban áll, hogy ők törék és egyengeték meg a haza szabadságáért, jólléte és felvirágzásáért a jelenben küzdő bajnokok s a jövőben is küzdendő nemzedékek számára az utat, a mint ezt legközelebről az országgyűlésen nyíltan és ünnepélyesen bé is vallotta, elösmerte a hős tábornok és derék képviselő, Perczel Móricz. És a magyar írók mellett, a kiknek nagy része régen úgy,

mint a jelenben, egyszersmind tanár és nevelő is volt, a nemzet há-
lájára a nemzeti nyelv fentartása és művelése tekintetében, kiválóan
méltókká tették magukat, a mit az igazság érdekében el nem hall-
gathatunk, főleg a protestáns hitfelekezetek papjai, kik a szegény
elnyomatott népnek az édes anyai nyelven hirdették a vigasztalás
és megnyugtató szent ígét alkalmas és alkalmatlan időkben.

És honnan állottak elé ezek az írók és papok, honnan kapák
a magyar haza és nemzetiség iránti szeretetnek szent hevét? Leg-
nagyobb mértékben tagadhatatlanul azokból az iskolákból és nevelő
intézetekből, a melyekben a latin tan nyelv daczára is, egy néhány
szikrától kezdetben lángra lobbanva, nemzedékről nemzedékre égett
és nevedett a magyar nyelv és nemzetiség iránti szeretetnek szent
vesta-tüze. És hol találának a szegény magyar írók a legfogéko-
nyabb lelkü olvasókra? hol egyebütt, mint a megértésökre az
iskolák meleg ágyában elkészült s minden szépre, jóra és nemesre
fogékonnyá lett tanuló ifjúságnál, mely a maga megtakarított és
összszakított filléreire az ő műveikből ifjúsági saját könyvtárakat ál-
litván: azokból meg tanulta ismerni és megismervén szeretni, ezt a
részt saját fiai büne, tudatlansága és egyenetlensége, részint az
idegen ellenségek cselszövényei és dülásai miatt oly igen sokat szen-
vedett magyar hazát; és a mely aztán a tanuló kortól elkezdve,
késő vétségéig az országban ezer meg ezerfelé folytonos érintke-
zésbe jött és állott a néppel, egyfelől a családi, másfelől a hit- és
elvrokoni összeköttetések, s ki tudná megmondani, hogy még hány-
féle találkozások és eszmecserék útján, tanítván és lelkesítvén ennek
minden rétegeit legfőképpen a haza ismeretére és szeretetére. Igen!
mert a mint Dániel próféta helyesen és igazán mondja: „a né-
pek értelmesei sokakat tanítanak.“ (Dán. 11, 33.)

És hogy a lefolyt tizenhatszáz éves, s hazánk és nemzetünk
életében örökre nevezetes és tanúságos évek alatt ki nem halt a
nemzeti szellem az az alatt felnőtt ifjúság kebléből, azt is legna-
gyobb részben minek köszönhetni? Bizonyára a nevelő és tanító in-
tézeteknek, vagyis határozottabban és igazabban szólva: a nevelő
intézetek szabad szellemű és nemzeties gondolkozású tanárainak.
Ej pedig bizony nehéz idő vala az a 18 esztendő. Keményen rá-
parancsoltak volt a tanárookra általában s igen sokakra személye-
sen is, és minden lehető úton és módokon arra igyekeztek őket
capacitálni, hogy a serdülő ifjúságot mentől loyálisabb irányba és
szellembe kell nevelni, a mi magyarra fordítva ezt tette: az ifja-

kat ugy kell nevelni, hogy betűzzenek mentől többet, különösen német betűket, s gondolkozzanak és okoskodjanak mentől kevesebbet, — majd gondolkozik helyettök az atyai osztrák kormány; különösen pedig magyar nemzeti nagyságról és dicsőségről ne ábrándozzanak, mert az több, mint 300 esztendeje már, hogy oda veszett Mohácsnál, s az utolsó halvány sugára is kialudt — Világosnál, — ugy kell nevelni, hogy legyenek hűséges alattvalók, azaz, hogy esküdjenek a paragrafusok, az irott parancsok, ugynevezett patensek szavainak szent igazságára, egyedül boldogító voltára, s aztán — „hallgassanak és fizessenek“; már pedig „jaj a népek, a mely irott parancsokat némán olvas és vakon engedelmeskedik“, ugymond a nagy Kölcsey.

Igen, igen, atyánkfiai! tudomány és értelem, az az hogy saját érdekeinek, helyzetének és jelentőségének helyes felfogása és ebből a felfogásból kifolyó magatartás nélkül elveszett volna nemzetünk, mint „magyar nemzet“, az ő gyakori válságos napjaiban, el főleg a legközelebről lefolyt gonosz és válságos napokban, s el fogna veszni bizonyára ezután is, ha a kor kívánalmainak és szükségeinek megfelelő tudományra és értelemre, és ezekből kifolyó életképességre nem vergődik, mert ma inkább áll mint valaha, hogy a tudomány és értelem nélkül való nép elvész; el fogna veszni nemzetünk értelem nélkül főleg akkor, ha újlag válságos napok következének bé szegény hazánkra. Már pedig — a történelem örök tanúsága szerint — a népek életében szintugy, mint az egyesekében, nem olyan ritkák a válságos napok, és ezek akár a népeket akár az egyeseket illetőleg ott következnek bé leghamarább, a hol értelem - hiány és ebből kifolyó tétlenség és kötelesség mulasztások uralkodnak, s a milyen szépen, éppen oly igazán mondja koszorús költőnk Vörösmarty: „N e s a k c s a t á b a n l é g y e r ö s, a b é k e v é s z e s e b b, s m e l y e t e j t á l m o s n é p e k e n, g y ó g y i t h a t l a n a s e b“; sőt sok tekintetben válságos napokat élünk éppen jelenleg is, s „a magyar tanintézeteknek — főleg Erdélyben — most inkább, mint valaha, az a rendeltetésök, hogy terjeszszék a magyar értelmességet, szabadelvűséget és nemzetiséget, ne hogy a más népfajok közelben lévő árja elborítsa az erdélyi magyarság miveltiségi s egy úttal nemzetiségi fő lényét“ a mint ezt egy jeles írónk a királyhágón túlról a néhai derék jogtanár és országgyűlési képviselő Dózsa Elek-ről irt necrologjában nekünk erdélyiekül nagyon igazán és helyesen figyelmünkbe ajánlja.

II.

Ugy de, édes atyámfiái, az embernek nem csak az édes anyai nyelv, nem csak a nemzetiség drága, hanem drága ám a polgári és lelkiösmereti szabadság is, sőt én nem tartózkodom kimondani, hogy ha a nemzetiség és szabadság két drága kincse közül egyiket a másikért szükségesképpen föl kellene áldoznom, én a nemzetiséget áldoznám fel a szabadságért, a mint erre a példák nem is olyan ritkák még a régibb korból is. Így áldozták fel p. o. a Franciaországából ezereknként kiköltözött, vagy jobban mondva. kihurczolkodott derék hugonoták a francia nemzetiségöket a lelkiösmereti szabadságért; így hasonlóképpen a mi lengyel unitárius hitrokonaink is saját nemzetiségöket és hazájokat ugyan csak a lelkiösmeret, a hitszabadságért; és itt jövök már beszédem második főszmjére, állítására, hogy egyedül a tudományos, értelmes és mivel, s a valódi miveltség és értelmesség folytán egyszersmind vallásos és erkölcsös — (Péld. 1, 7. Zsolt. III, 10, Job. 28, 28.) nép tud emberhez illőleg, az az hogy **szabadon** élni és fenn maradni, ez tudja megtámadott szabadságát sikerrel védelmezni, s ha az önkény ideig óráig ettől megfoszthatná is: csak ez képes az isteni kegyelem kedvezése és saját igyekezete által a soha önkényt fel nem adott jogokat — végszükség esetében — anyagi erőhatalommal is vissza vinni, mert Isten akár az egyes emberek, akár a népek közül elvégre csak az arra érdemeseket és méltókat segíti és jutalmazza meg (Jerem. 25, 14. Ezek. 7, 9. Rom. 2; 6, 11. 1. Kor. 3, 8.); és a mi legfőbb, csak az értelmes és erkölcsös nép tudja a visszavívott szabadságot állandólag meg is tartani. Nó de hívjuk tanubizonyságul második főtétellem bizonyítgatásánál is az életnek mesterét, és az időeknek tanuját, a történelmet, még pedig a legközelebb mult időkből.

Ugyanis midőn a beszédem első főtételében jelzett három százados nagy álomból a magyar nemzet, vagy mint a költő mondja: „Árpád fia“ fölébredett, a kor kívánalmái, a szabadság, egyenlőség és testvériség magasztos elvei szerént átalakított és az 1848-iki évi dicső törvénycikkekben formulázott; de a százkezü ármány által csak hamar több oldalról megtámadott alkotmányának és függetlenségének védelmére fegyverhez kelle nyulnia: kik állának legelőbb tömegesen „talpra“ a minden oldalról megtámadott szent szabadság és nemzetiség oltalmára? kik képezék a dicső forradal-

mi hadseregnek értelmi és erkölesi zömét, egészen át meg átható, élesztő kovászát, mint a hogy képezék hajdan urunk Jézus tanítványai — a nagy mester jelképes kifejezése szerint — a földnek az erkölesi világnak sava it? Nemde a tanuló ifjuság az 1848-ban újból egygyé lett két magyar haza nevelő intézeteiből valláskülönbség nélkül?

Elég bajt is csináltak, mondhatná s mondja is ottan ottan a felületesen gondolkozó elme. Nem csináltak biz' azok, édes atyámfia. Hidd el nekem, hogy a bajt mások csinálták, a mit egyébaránt ez úttal éppen nem akarunk bővebben feszegetni, ugy is váltig tudja ezt minden valamire való magyar ember. De hát aztán mi haszon volt az egészből? kérdehetné és kérdi is ottan ottan ugyan csak a felületesen okoskodó elme. Felette nagy haszon, édes atyámfia, főleg ha a dolognak szellemi oldalát tekintjük; az igaz, hogy roppant anyagi veszteségnek és sok derék honfi halálának az árán. Bizony nagy haszon, mert ez a forradalom keltette fel újlag a nemzet nagy egészében a maga erejének öntudatát és ebből az öntudatból kifolyó önértetét és önbizalmát; s ezzel mutatta meg Európának újlag 300 év lefolyása után, hogy él még a magyar, és miként hajdan a török háborukban, ugy most is fontos tényezőként fog tudni szerepelni a nyugati civilisationak, miveltségnek a keleti, vagy igazabban szólva, az orosz barbarizmussal könnyen békövetkezhető élethalál tusájában, a mely harc ha csakugyan békövetkeznék, igen könnyen megeshetik, hogy — a fennebb is idéztem Perczel Móricz szavai szerint — éppen a Duna és Tisza sík rónáin fogna kivívatni; megmutatta, hogy a szabadság-szerető népek, a miveltség védői és terjesztői, méltán számíthatnak reá, s a szabadság ellenségei, a kancsuka uralom pártolói méltán tarthatnak tőle. Bizony nagy haszon, mert e tényezői fontosságnak egyfelől Europa, sőt az egész mivelte világ által lett elismerése, — a mi, újra mondjuk, leginkább a forradalmi nagyszerű erő kifejtés láttára, meg a forradalom romjaiból a mivelte világ minden részeibe menekült jeles hazafiaknak minden oldalu, sajtóbeli és élő szavakkali közreműködése, még pedig a legilletékesebb helyeken és személyeknél való közreműködése folytán történt; más felől pedig a nemzet színe, java által lett mind inkább való átértése és érzése, s ebből a fontossági öntudatból és önértetből kifolyó, s minden ígéretek és fenyegetések, megtörni és puhítani akaró kísérletek daczára is a haza szent ügyéhez és érdekeihez mind végig rendületlenül hív magatar-

tása és bölcs politikája, élén hazánk bölcsével, gondviselészerű nagy fiával, Deák Ferencz z e l, a d á k v i s z s z a hazánknak önkormányzati jogát és szabadságát enyhyben, a hol most állunk. Az a politika, a mely midőn a kedvező perczet békövetkezni látta: a merev „non possumus“ vagy is szenvedőleges magatartás és várakozás teréről az anyagilag már már kimerült haza jól felfogott érdekében a cselekvés terére lépett át, hogy a vissza nyert alapon az önkormányzat és szabadság dicső épületét az idők folytában fokozatosan fölemelje és bétetőzze.

És már ezt a dicső épületet eszélyes eljárás és kitartó munkásság által fölépíteni, és ha fölépült fentartani, és bár honnan jöhető vész és vihar ellen ugyancsak szívós kitartással megvédeni a mostani s még inkább az ezután következő nemzedékeknek szent feladata, elodázhatlan hazafi kötelessége. Ezt pedig csak úgy lehet elérni, ha az illető munkások a bölcs építő mesterek szavaira figyelmeznak, azokat megfogadják és követik, mert bábeli zavar között építeni lehetetlen.

Igen, kedves atyámfiai! a szabadságra és önkormányzatra értelmileg és erkölcsileg meg kell érve lenni minden népnek és nemzetnek, a mely áll a n d ó a n szabad akar lenni, — meg, mert sokszor bételjesedett világtörténelmi igazság az, hogy a hol nem termékeny a föld — az az, hogy a nép szive és érzelme — a hová a szabadság magva hintetik, ott anarchiát vagy is fejtelenséget idéz elé szükségesképpen, az anarchia pedig újra absolutismust vagy is kényuralmat szül, — meg, mert bár patakként ontanak is a honfiak — mint ontották például a francia nemzet fiai — drága véreket a szabadságért, de ha a népnek túlnyomó része tudatlanságánál s ezzel együtt járó bigotságánál és erkölcstelenségénél fogva egyfelől az egyházi avagy világi reactio, más felől pedig a politikai műszóval ugynevezett szélső balféle, részint önző, részint ábrándos, eget földet ígérő demagogia kezében vak eszköz lesz: akkor jó éjszakát a szabadságnak, mint a melynek nincs nagyobb ellensége, mint a vele való oktalan visszaélés. „Egy állam forma sem nyújt teljes biztosítékot a szabadságra és semmiféle állam gép nem véd meg egy népet saját romlottságának következményei ellen“ úgy mond egy kitünő német író és állambölcs, Hundeshagen. Bizony nem! mert lám, ha egy nép értelmileg nincs megérve a szabadságra, akkor könnyen el lehet ámitani, s az így elámitott nép kész halálra, számki-

vetésre ítélni ma is az igazságos Aristideseket és a hőmentő Themistokleseket éppen úgy, mint két ezer évvel ezelőtt, nem tudván, hogy mit cselekszik; ha pedig erkölcsileg nincs megérve a szabadságra: akkor könnyen meg lehet vesztetgetni, s mint a kortes dal mondja: „Judás pénzen, boritalon“ eladja lelkét, eladja meggyőződését, s ezzel együtt természetesen, hogy eladja hazája jólétét és szabadságát is.

S hogyan eszközölhető az egész nemzetnek a lehető legáltalánosabb értelmi és erkölcsi érettsége? Egyedül a tudománynak, a közhasznú ismereteknek, s ezek mellett az erkölcsi és jogi nagy igazságoknak általánosítása, a népeknek közkincsévé tétele által, a mire hatalmasan is törekszik korunkban minden életre való nemzet. „Korunknak — mint a derék Channing mondja — fő törekvése a tudománynak, az ismereteknek általánosítása,“ vagy is mind inkább valószínűsítése amaz isteni akaratnak, hogy minden emberek az igazságnak ismeretére jutván, megtartsanak.

És nagyon méltán. Ugyanis az anyagi úgy mint a szellemi életre vonatkozó szükséges ismereteknek, legkivált az erkölcsi és jogi nagy és örök igazságoknak a népek minden osztályaiba való mentől nagyobb elterjedésök szülni fog minél tovább mind nagyobb értelmesebbé, a nagyobb értelmesebbé eredményezni fog nagyobb anyagi jólétet, s egyszersmind jellem-nemesülést és szilárdulást, és ez a három fő tényező mind teljesebb mértékben eszközölni fogja a szabadságot a különböző nemzetiségeknél egyfelől, másfelől pedig mindinkább fogja biztosítani ezt a legdrágább közös kincset — a népek solidaris közös érdekeinél fogva — minden nemzeteknél, az abszolutizmus és az anarchia, az önkényuralom és a féltelenség Scyllái és Charibdisei ellen.

De hogy ne minden népekről, hanem csak saját világrészünk népeiről szóljak: ha igaz az, a mit egy nagynevű francia író és államférfi mond, hogy „Európa jövőjének titkát a benne lakó népek nevelése zárja magában“: ki vonhatná kétségbe az általános népnevelés roppant fontosságát? Sőt még ennél is szűkebb körre szorítkozva: ha csak saját hazánkat és nemzetünket és ennek érdekeit veszszük is szemügyre; ha a népnek mentől nagyobb része és mentől nagyobb mértékben fejlődik ki értelmileg és erkölcsileg hazánkban is, s ennek folytán józanon fel tudja fogni az élet érdekeit s a kor követeléseit; ha vagy öngondolkozása — vagy legalább a

nagyobbak, a mélyebben belátok szavai, intései után át tudja és akarja érteni hazájának és nemzetének teendőit az európai államszerveletben s az adott, vagyis meglevő viszonyokkal szemben: akkor a Jeremiás próféta intése szerint tud „várni és csendességben lenni“ egy és más dolgot illetőleg ott és akkor, a hol és a midőn a türelmetlenség és erőltetés kockára tehetne minden egyéb vívmányokat és üdvös dolgokat is. Nem ragadtatja magát szélsőségekre és ezekből a nemzetre újból következhető nagy veszélyekre és szenvedésekre egy néhány tuzónak az adott körülményekkel nem gondoló s fejjel a falnak menő politikai lármái, hadarászásai által. Nem, mert a mint a példabeszédek bölcs írója az egyes emberről, de egy egész nemzetre nézve is teljesen találólag mondja: „Az embernek értelme hosszútűrővé teszi őtet. (Péld. 9, 10.) Másfelől azonban fel is tud lépni mint „egy“ ember fegyveres erőhatalommal is, ha hona állapotának és honfiúi teendőinek tiszta tudatával s ebből a tudatból kifolyó eleven érzetével bír, föl tud lépni akkor, a midőn az idejét teljesen eljöttnek látja, midőn a hazáé becsülete és legszentebb érdekei multhatatlanul megkivánják, és tud is győzni értelmi, s ebből kifolyó anyagi és erkölcsi tulsúlyával, magasztos irányeszmények és czélok által feltüzelt lelkesedése és hősies áldozatkészségénél fogva a nyers és mesterséges eszközök által ösztetákolt gépies erő felett: mint a hogy győzött például a porosz szellemi felsőbbség és nemzeti lelkesedés az osztrák nagy hadi gép felett Sadowánál. Szóval, ha a nemzet úgy, mint az egyes ember — urunk Jézus mondása szerint — az igazságot megismeri: ez a megismert igazság őtet, ha addig még nem volt szabad, szabaddá fogja tenni, s ha egyszer szabaddá tette, a megnyert szabadságban állandóan meg is fogja tartani; föltéve, hogy ez a megismert igazság a nemzet minden osztályaiba, rétegeibe kihát, és ott nemzedékről nemzedékre megmarad.

És az igazságot, igazságot a szó legteljesebb értelmében, hogyan ismerheti meg az ember? Tanulás, tudomány által. És a tudományra hol tehet legkönnyebben és biztosabban szert a népek minden osztálya? Nemde a kor- és czélszerűen bérendezett tanító és nevelő intézetekben, a melyek korunk kettős irányu u. m. realistikus és humanisticus követeléseinek egyaránt megfelelni, ekeget tenni törekedjek. Hogy tehát iskoláinkat ilyenekké tehessük, s ezek által nemzeti fenmaradásunknak, s egyéni és nemzeti szabadságunknak legnagyobb ellenségét, a tudatlanságot, legyőzhessük: ar-

ra a Kárpátoktól az Adriáig mindnyájunknak áldoznunk kell, mindnyájunknak kell kivétel nélkül közreműködnünk arra, hogy már meglevő alsóbb és felsőbb iskoláinkat a haza minden pontjain a kor színvonalára emeljük, a kor kívánalmaihoz képest reformáljuk, s a szükséghez képest többeket is állítsunk fel és pedig legfőképpen egyéni kezdeményezések útján, mint a hogy tette és teszi ezt mind untalan a szabad Anglia és Amerika. A mi természetesen úgy eshetik meg leginkább az ország minden részeiben, ha kiki — tehetségeihez képest — arra az intézetre áldoz legfőképpen, a mely őtet vagy helyi vagy hitfelekezeti viszonyainál fogva legközelebről érdeklis ugyanezért legközelebről is kötelezi. Egyéni kezdeményezések útján, mondom, mert ebben a részben a kormány valami nagy segélyezésére még ez idő szerint nem számíthatunk. Nem, mert bárha — meggyőződésem szerint — a legnagyobb készséggel ohajtana is ezt tenni nemzeti kormányunk, a dolog életbevágó fontosságától talán leginkább át lévén hatva: mindazonáltal a mód nem léte miatt távolról sem járulhat a szükségek nagyságához mért áldozatokkal a közintézeteknek jó karba, virágzó állapotba hozására s a szükséghez képesti szaporítására. Avagy nem maga a nevelés és oktatás ügyi minister, az emelkedett szellemű b. Eötvös József mondá-e nem régiben, hogy a nép-nevelés kérdése oly nagy áldozatokat igénylő kérdés, a melyet legfőképpen csak magának a népnek a haza minden pontjain — vallás különbség nélkül — való egyéni kezdeményezése és áldozat-készsége oldhat meg. És itt jövök már mai elmélkedéseimnek, alkalmi beszédeimnek alkalmára.

Van ugyanis nekünk unitáriusokul Székely-Kereszturon — a mint tudjuk — egy három elemi és öt gymnas. osztályu tanodánk, a melynek építési alapjára nézve — mind az 1794-ben épülni kezdett s 1796-ban november 6-káig bészárólag fölépült s ünnepélyesen megnyílt ugynevezett fa-gymnasiumot, mind az ennek helyébe az 1819-ik év tavaszán épülni kezdett 13 lak- és tanszobából álló s 1833-ban még három szobával megtöltött kö-gymnasiumot illetőleg — bizvást és méltán elmondhatjuk a fagymsium építésének krónika írójával, hogy az „nem egyéb fundusból, hanem csupán csak ajóltevő hívek kegyes alamizsnálkodásokból épült“. Ennek az intézetnek a — hála Isten! — mind inkább szaporodó né-

pesedés miatt legalább is 9 lak- és tanszobával leendő meg bővítése, s általában véve ezél- és korszerűbb átalakítása, megújítása multhatatlanul szükségessé vált; s valamiképpen ez az intézet a krónika író szavai szerint nem egyéb fundusból, hanem csupán csak a jól tévő hívek kegyes alamizsnálkodásából épült fel anynyira, a hogy most áll, ugy szintén a további építési s illetőleg átalakítási költségeinek is, a melyek a legtakarékosabb költségvetés szerint is ide tova 5—6 ezer forintra fognak rugni, a jóltévő hívek kegyes alamizsnálkodásokból, ebből a soha ki nem fogyó és el nem évülő tőkéből kellek — más alapok hiányában — kitelnie. És pedig legfőképpen természetesen azon áldozatképes híveikéből, a kiket ez az intézet részint a multakból mint egykori növendékeit leginkább kötelez hálás áldozattételre, részint a jövőt illetőleg legközelebről érdekel, s ennél fogva természetesen, hogy kötelez is. Ezen részint hála, részint érdekel kötelezettek közé tartoztok ti is b ö l ö n i (illetőleg a l s ó s i m é n f a l v i) unitária szent ekklézsiánk hívei, szerettem az urban! És én hiszem — Isten után — hogy ti e kettős kötelességnek láthatóképpen meg is fogtok felelni. Azt olvasám nem régiben egy jeles írónk tollából, hogy a magyar néphez valamely szent ügy érdekében melegen, az ügy szentsége és fontossága iránti meggyőződés s az ebből kifolyó lelkesedés hangján ejtett szó nem szokott a pusztában elhangzani. Én is ebben a hiszemben vagyok, s e hittől indítva, s a vallás és nevelés kétszeresen szent és életbe vágó ügyének tudatától mélyen áthatottan szivem és lelkem legforróbb érzetéből kérék, kényszeritek titeket kedves atyámfiai, hogy vegyétek fel a székelly-kereszturi középtanodának vagy is az ebben jelenleg tanuló s ezután is nemzedékről nemzedékre — reméljük hogy mind nagyobb számmal — tanulni fogó növendékeknek, hit- és vérrokonaitoknak, sőt egy részben gyermekeiteknek és ezek utódainak ügyét, mert ez által a két legszentebbnek, a hazának és anyaszentegyháznak, és a gyermekek legjobb és legnagyobb barátjának, idvezítő Jézusnak, ügyét veszitek föl.

Bölöni gazdag és virágzó unitária szent ekklézsiánk minden rendű s rangu tagjai, szerettem az urban! nem kívánok, nem kérek én töletek székelly-kereszturi középtanodánk nevében egyebet, mint azt, hogy ti e tanoda fölsegélése érdekében párosítsatok a ti áldozatképessége k e l e n n e k a képességnek megfelelő áldozatkésziséget, és ez intézetnek minden nemes érzésű és gondolkozású növendéke hálásan fogja emlegetni a bölöni unitária szent ekklézsia nevét késő századok mulva is.

(Alsó siménfalvi unitári szent eklézsia, édes szülőföldem! én-
nékem mindenek felett kedves atyámfiak az urban! Arra kérek és
intelek én titeket teljes hittel és bizodalommal sz.-kereszturi tano-
dánk nevében, amire kérte egykoron a nagy apostol, szent Pál, az
ő kedves és szerelmetes Titusát, hogy t. i. mindenestől fog-
va például adjátok magatokat — a körülbé lévő eklé-
zsiáink előtt — a jó cselekedetekben, a segély áldozatokat
anyanyira váró és igénylő ezen tanodánk javára. Legyetek méltó
utódai a siménfalvi buzgó és mindenkoron áldozatkész elődöknek,
legyetek méltók a siménfalvi eklézsia régi jó híréhez, nevéhez!)

Kedves atyámfiak, hazámfiak, szeretteim az urban! újra, meg
újra kérek és intelek mindnyájatokat a haza és anyaszentegyház
szent neveire, és ezeknek szent érdekében, ne engedjétek az én ben-
netek helyezett hitemet és reménységemet megszegyenülni. És te oh
Isten, népek és nemzetek szent Istene! kitől minden jó adomány és
tökéletes ajándék származik, adjad, hogy a te hivednek a szent
ügy oltárára buzgó szívvél és jó kedvvel teendő adományaik
testi lelki áldást árasztólag, értelem-gyapodást, szív-nemesülést
és jellem-szilárdságot eszközölőleg térjenek vissza gyermekeikre és
unokáikra mind az időknek végéig, hogy így lehessenek ezek ren-
dületlenül hív és munkás polgárai édes magyar hazánknak, se mel-
lett buzgó, kitartó és áldozatkész tagjai éppen 300 év viharait, fél-
reismerését és üldözéseit kiállott kicsiny seregünknek! Ámen.

Marosi Gergely,
a székely-kereszturi középtanoda
igazgató-tanára.

V.

Az unitárius kereszténység a harmadik században.*)

Sámosátai Pál és Zénobia.

A történelmi tanulmányok és a nagy útazások ugyanazon egy erkölcsi eredményre vezetnek, azon hitnézetek és elvek részrehajlatlan megítélésére, melyek az emberiséget megosztják. Igaz ugyan, hogy a gyenge elméknél ez a részrehajlatlanság közönyösséggé fajulhat, de a midőn az időknek és helyeknek ezen összehasonlítása a bírálat által megelevenedik, az értelem a több rendbeli tapasztalatok védelme alatt megerősödik, a nélkül, hogy az ítélet helyességén erőszakot követne el. Az ember visszaütisítja az abszolút határozatokat, felebbezés nélküli elítéléseket és fentartás nélküli helyesléseket, a melyek mindig korlátolt látkörnek a jelei. Ha az ember nem akarja közönséges optimizmussal mindenről azt állítani, hogy jó, sem pedig hypochondrikus pessimizmussal nem gyűlöl mindent: akkor képessé lesz arra, hogy kellő mértékkel és helyes megkülönböztetéssel ossza meg, mind a gáncsolást, mind a dicséretet, és igen gyakran igaznak találja a szent könyv ezen szavait, hogy az utolsók elsők. Ezt az általános megjegyzést a keresztény dogmák történetének a mezeje éppen úgy igazolja, mint a vallások összehasonlító történelme. A midőn az értelem így megerősödött, a különböző hitnézetek iránti méltánylását szabályozni tudja, a nélkül, hogy határozottan kárhozzatná egyiket vagy a másikat. Sőt igen gyakran éppen magasztal oly felfogást, oly vallásos formát, a melyet a tekintélyek által elfogadott hagyományok a pokolba sülyesztenek. Néha feltámasztja a halottakat, vagy jobban mondva, kimutatja, hogy miként köti századok multával az utókor magát azokhoz a szálakhoz, melyek az érdekek és egy már-már feledésbe ment

*) Le Christianisme Unitaire au troisième siècle. Réville Alberttől. Megjelent a „Revue des deux Mondes“ 1868. május 1-sői számában.